

Latviešu politisko partiju veidošanās un loma Latvijas valsts tapšanā un sākuma gados (1917–1922)

Formation of Latvian Political Parties and Their Role in Origins
of Latvia's Statehood and Its Initial Period (1917–1922)

Uldis Krēsliņš, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētnieks

1. Latviešu pilsonisko partiju dibināšana un partiju sistēmas veidošanās (1917–1918)

1917. gada Februāra revolūcijas dotās jaunās brīvības, lai arī ilgi gaidītas, pēc vairāku laikrakstu atzinuma, tomēr bija nākušas pārāk strauji un pārsteigušas latviešu pilsonību politiski neorganizētu. Rosīgi uzsāktā politiskā organizēšanās noslēdzās 1917. gada marta beigās, kad gandrīz vienlaikus sevi pieteica piecas jaunas partijas: Maskavā dibinātā Latviešu nacionāldemokrātiskā partija un Rīgā dibinātās partijas: Latvju republikāņu, Latviešu demokrātiskā, Latviešu radikāldemokrātiskā partija un Latvju neatkarības apvienība.

Lai gan pats jauno partiju dibināšanas fakts bija apsveicams, tomēr to konkrētais veidols lika tās skatīt visai skeptiski: dibinātas revolucionārās sajūsmas gaisotnē un cenšoties uzsvērt savu revolucionāri demokrātisko nostāju, jaunās partijas izrādījās viendabīgi neizteiksmīgas, un to principu skaidrības trūkumu apliecināja arī partiju nestabilitāte – jau ļoti drīz parādījās iekšējās nesaskaņas un gandrīz tūlīt sākās partiju apvienošanās centieni.

Uz šo piecu “marta partiju” fona ar lielāku nosvērtību izcēlās pēdējā no pēcrevolūcijas laikmetā dibinātajām partijām – 1917. gada 29. aprīlī dibinātā Latviešu zemnieku savienība. Zemnieku savienības pirmajos soļos liela nozīme bija Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrības atbalstam: Oto Nonāca vadītais centrālbiedrības oficiozs “Lidums” plaši informēja par partijas pasākumiem, bet centrālbiedrības pārstāvniecības uz vietām aktīvi piedalījās Latviešu zemnieku savienības vietējo nodaļu dibināšanā. Tas partijai ļāva piedzīvot pārsteidzošu skaitlisko pieaugumu no pusotra tūkstoša biedru partijas dibināšanas kongresa laikā līdz vairāk nekā 20 tūkstošiem 1917. gada augustā, kas to padarīja par masveidīgāko no latviešu partijām.

Reizē ar dibināšanu jaunās partijas publicēja arī savas programmas, kurās pirmais punkts bija jautājums par Latvijas politisko nākotni jaunajā Krievijā. Kā centrālā nostādne te izvirzījās dilemma

starp demokrātisku un federatīvu Krieviju. Demokrātiska Krievija, par kādu uzstājās gandrīz visas lielās partijas Krievijā, mazajām nevaldošajām tautām vispirms nozīmēja nevis demokrātisku, bet vienotu un centralizētu valsti, un tikai demokrātiska Krievija, kāda apskatnieka vārdiem, būtu “*vispārējs cementa pārlējums pār visu citu atsevišķo tautu centieniem*”, savukārt federatīva republika uz demokrātiskiem pamatiem, par ko iestājās vairums Krievijas mazo tautu, nozīmētu katras atsevišķas tautas iespēju veidot savu dzīvi. Saskaņā ar šādu izpratni visas latviešu pilsoniskās partijas iestājās par autonomu Latviju federatīvas Krievijas sastāvā, paredzot, ka nākamo Latvijas vietējo pārvaldi noteiks Latvijas Sattversmes sapulce un augstākā vara Latvijā piederēs Saeimai.

Par partiju spēku pirmo pārbaudi kļuva Rīgas pilsētas domes un Vidzemes Zemes padomes vēlēšanas 1917. gada augustā. Abu vēlēšanu rezultāti skaidri parādīja sabiedrībā valdošo kreiso noskaņojumu, sevišķi Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1917. gada 13. augustā, kurās latviešu pilsonisko sarakstu kandidāti kopā ieguva tikai 15 no 120 domnieku vietām, kamēr sociāldemokrātu lielinieku saraksta kandidāti ieguva 49 domnieku vietas. Tomēr lielākais klupšanas akmens bija principiālā šķirtne, kas pastāvēja latviešu pilsonības un sociāldemokrātu lielinieku skatījumā uz Latvijas nākotni, un šī plaisa Vidzemes Zemes padomes 1917. gada 9. oktobra sēdē noslēdzās ar konfliktu, kura rezultātā pilsoniskās partijas pameta Zemes padomi.

1917. gada beigās, turpinoties vācu karaspēka uzbrukumam Latvijas teritorijā, latviešu sabiedriskās aprindas stājas pie Latviešu Pagaidu nacionālās padomes organizēšanas. Jaunā organizācija bija iecerēta kā institūts, kas pilnvarots izteikt tautas gribu un kas apvienotu visas jau pastāvošās pārstāvnieciskās organizācijas – vēlētās zemes padomes, bēgļu palīdzības

organizācijas, kareivju organizācijas un arī politiskās partijas.

16. novembrī Valkā sanāca Pagaidu nacionālās padomes dibināšanas sapulce. Kā sapulces atklāšanas runā uzsvēra Jānis Goldmanis, zemei draudošo briesmu priekšā “*mēs nevaram un nedrīkstam palikt vienaldzīgi*” un latviešiem gan sev, gan pasaulei ir skaidri jāpasaka sava griba un prasības. No partijām pārstāvjus ar balsstiesībām uz šo sapulci bija deleģējušas četras partijas: Latviešu zemnieku savienība, Latviešu nacionāldemokrātiskā partija, Latviešu demokrātiskā partija un Latviešu radikāldemokrātiskā partija.

Raksturojot politisko partiju devumu un lomu Pagaidu nacionālās padomes darbā, jākonstatē noteikts duālisms. No vienas puses, partiju pārstāvji aktīvi piedalījās padomes sesiju darbā, un jau tas vien, ka par trijiem pirmās sesijas (1917. gada 16.–19. novembrī Valkā) darba kārtības jautājumiem kā galvenie referenti uzstājās partiju pārstāvji (Dr. Pēteris Zālīts un divas reizes Kristaps Bahmanis), liecināja par padomes uzticību viņu kompetencei. Sevišķi rosīgi partiju pārstāvji uzstājās ārpolitisku jautājumu apspriešanā: Pagaidu nacionālās padomes pirmajā sesijā debatēs par delegāciju uz ārzemēm un tās pilnvarām no desmit runātājiem puse bija no partijām (Jānis Zālīts, K. Bahmanis, Zigfrīds Anna Meierovics, Dr. P. Zālīts, Kārlis Skalbe), bet jautājumā par Ukrainas un kazaku republiku attiecībām pret citām Krievijas tautām un Krievijas tautu kongresu visi runātāji bija no partijām (Z. Meierovics, Dr. P. Zālīts, K. Bahmanis, J. Zālīts).

Tajā pašā laikā, no otras puses, visā padomes darbā bija pamanāmas norādes uz partiju līdzdalības pakārtoto, otršķirīgo nozīmi. To vislabāk varēja redzēt 19. novembrī pirmajā sesijā un jau nākamā gada 17. janvārī otrajā sesijā ievēlētās Pagaidu nacionālās padomes valdes sastāvā, kur

partiju pārstāvjiem tika atvēlēti maznozīmīgi amati. Līdzīga aina bija arī Pagaidu nacionālās padomes komisiju vēlēšanās, no pirmajā sesijā izveidotajām septiņām komisijām divās pašās nozīmīgākajās – Ārlietu nodaļā un Aizsardzības un atjaunošanas nodaļā – neatvēlot partiju pārstāvjiem nevienu vietu. Šī Pagaidu nacionālās padomes attieksme, visdrīzāk, pamatojās uz apsvērumu par salīdzinoši nelielo sabiedrības pārstāvniecību, kas stāvēja partijām, tomēr no partiju viedokļa šāda attieksme bija aizvainojoša, un, iespējams, tā palīdzēja partijām izšķirties, lai 1918. gada novembrī dibinātu Latvijas Tautas padomi.

Tautas padomes dibināšana, atstumjot Pagaidu nacionālo padomi, ir viens no biežāk izteiktajiem pārmetumiem partiju nostājai. No latviešu politisko centienu konsekvences un britu dotās Pagaidu nacionālās padomes *de facto* atzišanas viedokļa šāds partiju solis patiešām bija maz atzīstams, vēl jo vairāk, ievērojot Tautas padomes neskaidrās pilnvaras. Taču ir vismaz divi aspekti, kas šai partiju rīcībai ļauj atrast kādu attaisnojumu.

Pirmkārt, 1917. gada vēlēšanu rezultāti bija parādījuši sabiedrības kreisos noskaņojumus, un šajā situācijā, nepieņemt sociāldemokrātus – bet viņi, tāpat kā Latvijas mazākumtautības, nepiedalījās Pagaidu nacionālās padomes darbā –, bija grūti cerēt uz plašākas sabiedrības atbalstu valsts izbūvē. Un, otrkārt, situācijā, kad jau 1918. gada martā visu Latvijas teritoriju bija okupējis vācu karaspēks, Pagaidu nacionālās padomes deklarētā noteiktā Sabiedroto orientācija nozīmēja pašauties tikai uz Sabiedroto gribu, kas tobrīd Krievijas nomaļu tautu neatkarības centieniem nebija vienprātīgi labvēlīga, turpretī uz sadarbību ar vācu aprindām orientētā Tautas padome varēja pati rīkoties un meklēt kompromisus ar vāciešiem, lai dibinātu Latvijas valsti.

2. Tautas padome (1918–1920)

Ar Tautas padomes dibināšanu un Latvijas valsts proklamēšanu 1918. gada 18. novembrī politiskās partijas bija izdarījušas vēsturisku izvēli: kā valsts proklamēšanas aktā formulēja Latviešu zemnieku savienības pārstāvis Oto Nonācs, ar to latviešu partijas bija nostājušās “uz valstiska viedokļa”.

Tautas padomes risināmo uzdevumu saraksts bija garš, bet īpaši tajā ir jāizceļ divi jautājumi – attiecības ar nacionālajām minoritātēm un Latvijas pavalstniecības jautājums.

Jau pirmajā Tautas padomes konstitūšanā sēdē 1918. gada 16. novembrī latviešu partiju pārstāvji vienojās padomes sastāvā paredzēt vietu provizoriskai mazākumtautību pārstāvniecībai, nosakot, ka atbilstoši iedzīvotāju skaita proporcijai tām padomē pienāktos viena piektā daļa no vietām, un kā vienīgo nosacījumu minot prasību atzīt padomes politisko platformu.

Jaunās valsts nostāju attiecībā ar mazākumtautībām valsts proklamēšanas aktā formulēja Ministru prezidents Kārlis Ulmanis, kurš, norādot uz grūto valsts izbūves darbu, uzsvēra: “*Visi pilsoņi bez tautības izšķirības aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības būs Latvijā nodrošinātas.*” Un vēlreiz K. Ulmanis to atkārtoja 2. decembrī nolāstajā pirmās Pagaidu valdības deklarācijā: “*Lai Latvija mums ir tēvija, uz kuru viņas pilsoņi varētu būt lepni. Neviens netiks atstumts no līdzdalības; visas nacionālās intereses taps ievērotas, lai tas mūsu sapnis, kas tagad tapis par patiesību, ir ne tikvien latvju prieks, bet apmierina arī citus visus šīs zemes iedzīvotājus.*” Ar šīm deklarācijām latviešu partijas plaši atvēra durvis mazākumtautību līdzdalībai valsts izbūvē, un tas, cik droši pa šīm durvīm kāds ienāks, jau bija jāizšķir pašu mazākumtautību pozīcijai.

Tautas padomē savus pārstāvjus deleģēja piecas mazākumtautības. Pirmās un

reizē arī abas skaitliski lielākās pārstāvniecības veidoja vācieši un ebreji. 1919. gadā tām pievienojās arī lietuvieši (Tautas padomes 12. maija sēdē), kā arī krievi (Tautas padomes 13. jūlija sēdē) un poļi (Tautas padomes 9. decembra sēdē).

Šo mazākumtautību pārstāvji tika aktīvi iesaistīti Tautas padomes darbā. Tas pats proporcionalitātes princips, kas bija Tautas padomes sastāva pamatā, tika ievērots arī padomes komisiju veidošanā, pie tam dažos gadījumos tas tika novirzīts par labu mazākumtautībām, piemēram, 1919. gada 15. jūlija sēdē ievēlētajā Satversmes sapulces likumprojekta izstrādes komisijā mazākumtautību pārstāvji saņēma ceturto daļu vietu, bet tajā pašā sēdē ievēlētajā Nacionālo lietu komisijā – pat trešo daļu vietu.

Sevišķi nozīmīga bija mazākumtautību līdzdalība izpildvaras darbā: pēc tam, kad sociāldemokrāti bija atteikušies piedalīties koalīcijas valdībā, latviešu pilsoniskās partijas koalīcijas paplašināšanai meklēja atbalstu pie mazākumtautību partijām, un visu trīs Tautas padomes laikā izveidoto valdību sastāvā K. Ulmanis centās iesaistīt mazākumtautību pārstāvjus. Pirmās Pagaidu valdības sastāvā no mazākumtautībām tika ievēlēti Vācu progresīvās partijas pārstāvji barons Eduards Rozenbergs valsts kontroliera amatā un Aleksandrs Klots tirdzniecības un rūpniecības ministra biedra amatā, decembrī viņiem pievienojās virsmācītājs Karls Kellers no Vācu demokrātu partijas tautas apgaismības ministra biedra amatā. Otrās Pagaidu valdības sastāvā mazākumtautību pārstāvjiem bija nodoti trīs ministru portfeli, un, vērtējot viņu darbu, arī latviešu partijas atzina, ka valsts kontrolieris Pauls Mincs ir pilnībā nodevies praktiskam darbam, bet finanšu ministra Roberta Erharda vietā būtu grūti atrast labāku speciālistu.

Ši latviešu pilsonisko un mazākumtautību partiju sadarbība gan nenozīmēja, ka starp tām nepastāvēja arī domstarpības, un

viens no tādiem piemēriem bija Pavalstniecības likuma pieņemšana 1919. gada augustā.

Vissakāpinātāk Pavalstniecības likuma nozīmi raksturoja Vācu progresīvās partijas pārstāvis E. Rozenbergs, kurš Tautas padomes 1919. gada 23. augusta sēdē uzsvēra: “Šodien *apspriežamā likuma saturs noteiks mūsu valsts būtību.*” Iekšlietu ministrijas izstrādātajā pavalstniecības likumprojektā galvenās diskusijas izraisīja likuma nostādne, ka par Latvijas pilsoni ir uzskatāms cilvēks, kurš “*ir cēlies no Latvijas robežās ietilpstošiem apgabaliem*”, t. i., atzīstot par galveno izcelsmes vietas, nevis dzīvesvietas principu. Pret šo pieeju iebilda vācu un ebreju frakciju pārstāvji: Vācu demokrātu partijas pārstāvis Pauls Šīmanis, piemēram, kritiski runāja par likuma nostādni, kas šeit nedzimušajiem, bet ar savu darbu un zināšanām piederīgajiem cilvēkiem prasīja lūgt viņu pilsoņa tiesības, kamēr šeit dzimušajiem, bet jau sen atsvešinātajiem cilvēkiem pieļāva pašizšķiršanās tiesības; šādu likuma pieeju viņš nosauca par aristokrātisku atavismu.

Gatavojot likumprojektu trešajam lasījumam, Tautas padomes Juridiskā komisija bija izskatījusi iesniegtos priekšlikumus un, nedaudz grozot, pieņēmusi papildinājumu, likuma pirmajā pantā atzīstot par Latvijas valsts pilsoņiem ne vien tos, kuri dzīvo Latvijas robežās ietilpstošajos apgabalos un ir cēlušies no tiem, bet arī tos, kuri “*uz Krievijas likumu pamata bija jau pirms 1914. gada 1. augusta piederīgi pie šiem apgabaliem*”. Taču likuma trešajā lasījumā arī šis papildinājums izraisīja krasus iebildumus – kritiski tika vērtēta norma, kas uz personām līdz 1914. gada 1. augustam attiecināja nevis dzīvesvietas prasību, bet piederību uz Krievijas likumu pamata. Lielākie iebildumi pret to bija ebrejiem, kuriem, kā atgādināja Ebreju nacionālās padomes pārstāvis Leopolds Fišmanis, pēc Krievijas likumiem nebija tiesības

pierakstīties pie kāda vietējā apgabala. Visi mazākumtautību runātāji noteikti uzstājās pret šo likuma pieeju, uzskatot pašu likumu par nedemokrātisku.

Ar atbildes runu mazākumtautību pārmētiem uzstājās Latviešu zemnieku savienības pārstāvis Kārlis Pauļuks. Viņa atbildē var izcelt četrus argumentus. Pirmkārt, viņš kā nepamatotus noraidīja pārmētiem par likuma nedemokrātismu: no demokrātisma aspekta nav nozīmes, vai pavalstniecības pamatā ir dzīvesvietas vai piederības princips; svarīgi ir tas, ka likums izvirzīja vienu principu visām iedzīvotāju grupām – neatkarīgi no tautības un ticības. Otrkārt, likuma pirmais pants paredzēja piespiedu pavalstniecību (t. i., visi, kas atbilda pirmā panta prasībām, tika automātiski uzskatīti par Latvijas pavalstniekiem), bet tas, izvēloties dzīvesvietas principu, būtu netaisnīgi pret tiem, kuri nemaz nevēlas kļūt par Latvijas pavalstniekiem. Treškārt, bija jāņem vērā citu valstu pieredze un sevišķi tuvāko kaimiņvalstu pavalstniecības likumu principi; lai saglabātu līdzsvaru, nebija vēlams, lai Latvijas likums būtu pārlietu liberāls. Un visbeidzot, ceturtkārt, pasvīturojot, ka nerunā visas Tautas padomes, bet tikai savā un Latviešu zemnieku savienības vārdā, K. Pauļuks uzsvēra: *“Mēs gribam savā Latvijā dzīvot, un ne tikai neatkarīgā, bet arī latviskā. Mēs gribam, ka šī valsts ir latviešu valsts.”* Ar to K. Pauļuks domāja Prūsijas iedzīvotāju bēdīgo likteni un pašu latviešu pieredzi. Bet, lai šī deklarācija netiktu pārprasta, savas runas noslēgumā viņš uzsvēra, ka pavalstniecības likums nav dibināts uz kādiem nacionāliem principiem, ka tajā *“nav likta neviena tāda iezīme, kura dod garantiju, kas nodrošinātu Latvijai latvisku raksturu”*.

Asās debātes par Pavalstniecības likumu noslēdzās ar balsojumu, kurā Tautas padomes vairākums atbalstīja komisijas iesniegto redakciju.

3. Satversmes Sapulce (1920–1922)

Satversmes sapulces darba atklāšana 1920. gada 1. maijā Latvijas valsts politisko pamatu izbūvē noslēdza gandrīz pusotru gadu ilgo pagaidu posmu ar pagaidu likumiem, pagaidu valdību un pagaidu politisko pārstāvniecību un ievadīja pastāvīgu valsts saimnieciskās un politiskās attīstības procesu.

Šo jauno kvalitāti valsts attīstībā iezīmēja arī divi ārpolitiski sasniegumi Satversmes sapulces darbības laikā: 1920. gada augustā parakstītais miera līgums ar Padomju Krieviju un 1921. gada janvārī panāktā pilnvērtīga valsts starptautiskā atzīšana. Tomēr galvenie Satversmes sapulces uzdevumi koncentrējās iekšpolitiskos jautājumos, starp kuriem nozīmīgākie bija Agrārās reformas likums un Latvijas Satversmes izstrāde.

Rakstot Agrārās reformas likumu, kā *“Latvijas saimniecības vēsturē”* norāda Arnolds Aizsilnieks, latviešu partijas tajā ielika ne tikai saimnieciskus, bet arī nacionālpolitiskus un sociālpolitiskus motīvus, tāpēc šajā likumā sadūrās ļoti dažādas un brīžiem pretējas intereses. Likuma apspriešanās par sarežģītāko latviešu pilsoniskajām partijām kļuva jautājums par atlīdzības maksāšanu atsavināto zemju bijušajiem īpašniekiem. Spiestas izšķirties starp *“vēsturiskā taisnīguma”* vai *“tiesiskuma”* principiem, pilsoniskās partijas izvēlējās pēdējo; vai tā bija labākā izvēle, to būtu grūti apgalvot, tomēr no pilsonības pamatvērtību aspekta tā bija vienīgā pareizā izvēle. Bet galvenais – un tas, nenoliedzami, bija arī latviešu pilsonisko partiju nopelns – bija tas, ka Agrārās reformas likums, kā liecināja vēlāko gadu pieredze, bija ielicis stabilus pamatus Latvijas saimnieciskajai attīstībai.

Tikmēr svarīgākais Satversmes sapulces darbs – Latvijas Satversmes izstrādāšana – nebija tik veiksmīgs. Konkrētajā situācijā

Latvijā, kur sabiedrība tikai 1917. gadā bija ieguvusi vispārējās vēlēšanu tiesības, kur dzīvoja pietiekami lielas un organizētas mazākumtautību grupas, kuru statusam un saimnieciskajai ietekmei jaunās valsts pārkārtojumi nesa noteiktu apdraudējumu, un kur, visbeidzot, tikai 1920. gadā bija beigusies karadarbība ar savu jauno austrumu kaimiņu Padomju Krieviju, – šie nosacījumi prasīja ļoti izsvērtu valsts politisko Satversmi ar mērenām politisko brīvību normām. Tomēr partijas, dažādu apsvērumu vadītas, izvēlējās citu pieeju, un rezultātā valsts politiskā sistēma ieguva brīžiem nepārdomātu un brīžiem pārlietu liberālu raksturu.

20. gadsimta 20.–30. gadu Satversmes reformu projektos visbiežāk kā Satversmes normu nepilnība bija atzīmēts vājais Valsts prezidenta institūts, tomēr ir iemesls šaubīties, vai Valsts prezidenta pilnvaru paplašināšana padarītu stabilāku Latvijas politisko attīstību.

Taču bija arī Satversmes normas, kuru nepilnības praksē bija acīmredzamas. Viena no tādām bija Satversmes norma, kas atrunāja iespēju tautas gribu izteikt tautas nobalsošanā, paredzot nosacījumus, kas dzīvē padarīja praktiski neiespējamu šādas nobalsošanas pozitīvu iznākumu, un to applicināja arī visu Latvijas tautas nobalsošanu rezultāti.

Vēl viena šāda norma bija vēlēšanu apgabalu kārtība: jau apspriežot Satversmes sapulces vēlēšanu likumu, Vācu demokrātu frakcijas pārstāvis P. Šīmanis uzslavēja likumā paredzēto proporcionālo vēlēšanu sistēmu, kas bija labvēlīga minoritātem, taču šo ieguvumu, viņaprāt, mazināja vēlēšanu rīkošana pa vēlēšanu apgabaliem, tāpēc P. Šīmanis Tautas padomē aizstāvēja uzskatu, ka vēlēšanas ir rīkojamas visā Latvijā vienoti. Latviešu frakcijas tomēr aizstāvēja vēlēšanu apgabalu kārtību, argumentējot, ka tas ļautu izvirzīties vietējiem reģionāliem līderiem. Bet jau pirmās

Saeimas vēlēšanas skaidri parādīja, ka latviešu partiju arguments par reģionu politiku izvirzīšanu ir bijis tikai atruna: tā, piemēram, kreiso sociāldemokrātu partijas kandidātu sarakstos visos apgabalos pirmajā vietā bija likts Rainis, un tas jau vēlāk, Saeimas darbības laikā, kad Rainis no savas partijas netika izvirzīts ne Saeimas priekšsēdētāja, ne Valsts prezidenta un pat ne izglītības ministra amatam, kļuva par iemeslu viņa konfliktam ar partiju. Tādējādi praksē šī vēlēšanu apgabalu kārtība drīzāk veicināja t. s. “partiju lokomotīvu” principu un vēl vairāk pastiprināja vēlēšanu tendenci balsot par personām, nevis partijām. Bez tam vēlēšanu apgabalu kārtība palielināja vēl vienu negatīvu tendenci, proti, to vēlēšanu balsu skaitu, kas gāja zudumā (t. i., balsis, kas nedeva nevienam mandātu): otrās Saeimas vēlēšanās, piemēram, zudumā gāja 89 852 balsis jeb 10,8% visu nodoto balsu.

Vēl asāk tika kritizētas 1922. gada 9. jūnijā pieņemtā Saeimas vēlēšanu likuma normas. Likums neparedzēja ierobežojumus Saeimas vēlēšanu sarakstu izvirzīšanai (vienīgā prasība saraksta iesniegšanai bija simts vēlēšanu paraksti tā atbalstam), un tas rosināja strauju iesniegto vēlēšanu sarakstu skaita pieaugumu, pie tam bieži vien šo sarakstu pretenzijas bija bez reāla seguma. Interesanti, ka kreisais sociāldemokrāts Fēlikss Cielēns savās atmiņās jau spriedumos par pirmās Saeimas vēlēšanām 1922. gadā atzina, ka Saeimas vēlēšanu likums bija “*nelaimīgs Satversmes sapulces radījums*” un tā rosinātā parlamenta sastāva sadrumstalošanās no valstiskā viedokļa bija negatīva parādība. Lai mazinātu neatbildīgu vēlēšanu sarakstu iesniegšanu, pirms trešās Saeimas vēlēšanām 1928. gadā vēlēšanu kārtībā tika ieviestas dažas izmaiņas, tomēr tām bija ierobežots raksturs un nozīme, kas nedeva būtiskus uzlabojumus.

Raksturojot latviešu pilsonisko partiju lomu Latvijas valsts tapšanā un sākuma

gados līdz 1922. gadam kopumā, ir jāatzīst, ka tā bija patiešām liela un daudzos aspektos noteicoša.

Visuzskatāmāk to apliecināja valdību sastāvs: laikā no valsts proklamēšanas līdz pirmās Saeimas darba sākumam 1922. gada novembrī Latvijā bija izveidotas piecas valdības, kurās kopā ar mazākumtautību pārstāvjiem galveno darbu un atbildību bija uzņēmušas latviešu pilsoniskās partijas.

Ar latviešu pilsonisko partiju līdzdalību šajā laikā valsts pamatos bija ielikti trīs spēcīgi pamatakmeņi, kas Latvijas pieredzi padarīja par vienu no veiksmīgākajām starp Austrumeiropas jaunajām valstīm:

- pirmkārt, Latvija bija panākusi pilnvērtīgu valsts starptautisku atzīšanu un nokārtojusi – labāk vai sliktāk – attiecības ar kaimiņvalstīm, tas ļāva izvairīties no ārpolitiskiem saasinājumiem un konfliktiem;
- otrkārt, Latvija bija ievadījusi veiksmīgu kopdarbību ar savām nacionālajām minoritātēm; šis uzdevums bija vēl jo svarīgāks tāpēc, ka šo mazākumtautību vidū bija arī vēl nesenie latviešu dzīves noteicēji un Brīvības cīņu pretinieki vācieši, taču, pateicoties abu pušu nosvērtībai, par šo attiecību vadmotīvu nekļuva “vēsturiskās atmaksas” ideja;
- treškārt, ar Agrārās reformas likumu Latvija bija ielikusi pamatus savai visumā veiksmīgajai saimnieciskajai izaugsmei.

Latviešu pilsoniskajām partijām panākumos bija tikpat liela un nozīmīga loma kā neveiksmēs, starp kurām biežāk pieminētā bija pārlietu liberalās Saeimas

vēlēšanu likuma normas un nepilnības valsts Satversmē. Bet varbūt lielākā pilsonisko un kopumā latviešu partiju neveiksme bija nespēja panākt vienotu izpratni par valsts un sabiedrības attīstību: aizstāvojot savus partejiskos principus un skaļi apkarojot oponentus, pilsoniskās partijas un sociāldemokrāti tā arī nespēja radīt Latvijas politikā spēcīgu demokrātisku un centrisku virzienu. Sava daļa atbildības te bija jāuzņemas abām pusēm, tomēr lielāku pārmetumu – un es atļaušos mest šo akmeni –, manuprāt, šeit tomēr pelna kreiso sociāldemokrātu – visu četru Saeimu lielākās frakcijas – konfrontējošā pozīcija, ko spilgti raksturoja tikai viena nostādne: viņu principiālā atteikšanās no līdzdalības koalīciju valdībās. Paši sociāldemokrāti tam atrada dažādus izskaidrojumus, taču simptomātiski bija tas, ka sešpadsmit demokrātijas gadi nebija mainījuši šo partijas nostāju, un, tāpat kā 1918. gadā partija taktisku iemeslu dēļ atteicās piedalīties K. Ulmaņa pirmajā Pagaidu valdībā, arī 1932. gadā, to pašu taktikas motīvu vadīta, partija pieņēma lēmumu principā atteikties no līdzdalības koalīcijas valdībā. Šī partiju nespēja kopēju valsts un sabiedrības interešu vārdā panākt kompromisus tikai vairoja politisko nestabilitāti un atbrīvoja ceļu spēkiem, kas uzstājās ar arvien skaļākiem saukļiem, vērstiem pret parlamentāro iekārtu.

Un tomēr ir neapstrīdami, ka, tāpat kā neveiksmes, tāpat arī Latvijas sasniegumi nebūtu iespējami bez savas valsts dibināšanas, un tas ir neapšaubāms partiju – mazākumtautību partiju, sociāldemokrātu, bet vispirms tomēr latviešu pilsonisko partiju – centienu rezultāts un nopelns.